

Дмитро Вікторович ГАЛКІН,

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,
старший викладач кафедри кримінального права і кримінології факультету № 1
Харківського національного університету внутрішніх справ, Харків, Україна;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7247-1037>

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ БОРОТЬБИ З КОРУПЦІЙНИМИ ПРОЯВАМИ У РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ У КІНЦІ ХVІІІ – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.

Правопорушення у сфері державних фінансів, тобто протиправні посягання на відносини розподільно-перерозподільного характеру, що виникають у процесі формування і використання фінансових ресурсів держави, призначених для забезпечення виконання державою покладених на неї функцій, завжди становили суттєву небезпеку для держави й суспільства.

Правові засади боротьби з корупційними проявами були закладені, насамперед, у статтях XV тому Зводу законів Російської імперії 1832 р., а також Уложення про покарання кримінальні та виховні 1845 р. Зокрема, до Зводу законів було включено п'ятий розділ, спеціально присвячений питанням відповідальності посадових осіб. Отже, вперше було чітко визначено спеціального суб'єкта злочину – чиновника, особу, що «перебуває у службі».

Статті п'ятого розділу називають різноманітні склади злочинів, що підпадають під визначення корупційних. Серед них: призначення на посаду внаслідок отримання хабара, навмисне неоголошення указів, перевищення та бездіяльність влади, підробка документів, знищення або викрадення судових актів, підміна документів, неправосуддя, незаконне користування казенним майном або грошовими коштами, а також «лихоїмство», під яким, згідно ст. 308 розумілися незаконні побори під виглядом державних податей, здирицтво у будь-якій формі (грошовій чи натуральній) та хабарі з просителів у виконавчих та судових справах [1, с. 85–86]. У свою чергу незаконним побором відповідно ст. 309 Зводу законів вважався будь-який не визначений законом збір речами або грішми, усякий надлишок у казенній податі чи повинності, а також наряд повітових обивателів на роботу для приватної вигоди під виглядом казенної або ж земської повинності. Під здирицтвом ст. 310 розуміла будь-яка вигода, «вимушена у справах служби страхом утиску в справі» [2, с. 104]. І, нарешті, хабарами визнавалися усякого роду подарунки, що робилися чиновникам «задля ослаблення сили закону».

Покарання, що передбачалися статтями Зводу законів за «лихоїмство», диференціювалися залежно від тяжкості скоєного злочину. Винні мали бути позбавлені усіх станових прав та віддані у солдати або ж заслані на поселення чи каторжні роботи. Особи, що підлягали тілесним покаранням, окрім того, каралися батогами.

Перелічувалися й співучасники «лихоїмства». До них були віднесені начальники, що сприяли своїм підлеглим у здійсненні корупційних діянь, посібники, «лиходателі», а також особи, яким було відомо про факт лихоїмства, але вони не довели про це до відома влади. Особливий наголос у ст. 316 було зроблено на такому різновиді співучасників, як судді, «що злочинців цього роду покривати будуть при суді або полегшувати покарання, за лихоїмство визначене» [2, с. 105].

Звертає на себе увагу й той факт, що склади злочинів, які підпадають під визначення корупційних, дублюються й в інших розділах Зводу законів. Так, у главі 5 розділу VII «Про порушення Статутів митних» ст. 505 містить категоричну заборону чиновникам митної служби під загрозою кримінального покарання брати або вимагати хабарі. А наступна, 506 стаття передбачає відповідальність за дачу чи обіцянку хабара чиновнику митної служби.

Пізніше, як наслідок подальшої кодифікації кримінального права, було опрацьовано Уложення про покарання кримінальні та виправні, яке набуло чинності з 1845 р., до нього також було включено низку статей, спрямованих на боротьбу з корупцією. Так, ст.ст. 358–360 встановлювали відповідальність посадовців за «невиконання іменних або проголошених у встановленому... порядку височайших указів та повелінь», «невиконання указів Урядуючого Сенату» та «невиконання указів інших присутствених місць, або ж приписів чи пропозицій належних начальств». Особливо вказувалося й на таке правопорушення як неоголошення указів та постанов, що «належним чином надійшли до них, або були розіслані для обнародування». Усі ці правопорушення могли здійснюватися як у формі дії, так і бездіяльністю чиновника, що могло виявлятися у зволіканні, а також у прямій чи непрямій відмові від виконання. Віднести їх до корупційних можливо було лише у випадку, якщо названі правопорушення коїлися, з корисливих або інших мотивів, тобто в особистих інтересах винного, що суперечили інтересам служби.

Самостійний склад злочину становило перевищення влади (у разі, якщо воно не було поєднано з іншим діянням – хабарництвом, завданням тілесних ушкоджень тощо), коли посадова особа, перевищивши межі наданих їй повноважень, «вчинить будь-що на скасування або всупереч існуючим узаконенням,

установам, статутам або даним їй настановам, ... самовільно вирішить певну справу, або ж дозволить собі будь-яку дію чи розпорядження, на яке потрібен був дозвіл вищого начальства, не спитавши його належним чином» та у бездіяльності влади, коли посадова особа «не застосує у належний час усіх вказаних або дозволених законами засобів, якими вона мала можливість попередити чи припинити певне зловживання або безлад, і через те оборонити державу, суспільство чи ввірену йому частину від шкоди» [3, с. 156].

Шосту главу п'ятого розділу Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 р. було присвячено найпоширенішому серед чиновництва правопорушенню – хабарництву («мздоїмству» та «лихоїмству»). Але чіткої межі між цими поняттями законодавцем так і не було проведено. Лише у рішенні кримінального касаційного департаменту

Сенату роз'яснювалося, що тогочасна судова практика під лихоїмством розуміла прийняття посадовою особою подарунку за вчинення таких дій або бездіяльність, які були порушенням її службових обов'язків. Якщо ж посадова особа за хабар вчиняло дії чи бездіяла у межах визначених для неї повноважень, то такий злочин вважався «мздоїмством» [3, с. 533]. Стаття 406 Уложення визначала й найвищий ступінь «лихоїмства» – вимагання хабара [3, с. 176–177].

Отже, упродовж XVIII – першої половини XIX ст. змінювалися найменування установ, але було очевидним, що без спеціального органу, що існував при верховній владі, і який би, окрім іншого, здійснював би протидію фінансовим правопорушенням у сфері державних фінансів у країні, де корупція та зловживання посадовців стали нормою життя, самодержавство обійтися вже не могло.

Список бібліографічних посилань

1. Указатель алфавитный к Уложению о наказаниях уголовных и исправительных. СПб., 1846. 312 с.
2. Свод законов Российской империи. Законы уголовные. Т. 15. СПб., 1832.
3. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных: изд. 1845. СПб., 1845. IV, 898, XVII с.

Одержано 14.02.2017